

SÜRYANİLERİN MANTIK İLMİNE KATKILARI

İbrahim ÇAPAK

Prof.Dr., Sakarya Üniv., İlahiyat Fak., Mantık Anabilim Dalı

Özet

Aristoteles ve ondan sonraki Stoacı filozoflar mantıkla ilgili önemli eserler vermiş, bu alana katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Stoacı filozoflar, şartlı önerme ve şartlı kıyaslar üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlardır. Süryani mantıkçılar da Aristoteles'in eserlerine şerhler yazarak mantığın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmada öncelikle mantık ilminin sistemleştiricisi olan Aristoteles'in kısaca mantık hakkındaki görüşlerine değinerek Süryanilerin mantık külliyyatı ve bazı Süryani âlimlerin mantık hakkındaki görüş ve eserlerine değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mantık, aristoteles, asur âlimleri, kategoriler, analitikler.

Abstract

The Syriac Contribution to the Science of Logic

After Aristotle had written his seminal works about logic, the subject was developed further by Stoic philosophers who dealt with conditional propositions and conditional comparisons in great detail. Syriac-speaking authors also made contributions to logic by writing commentaries on Aristotle's works. This article consists of two parts. It briefly mentions the views of Aristotle who was primarily responsible for the systematisation of the science of logic.

Then it presents a survey of works on logic by Syriac-speaking authors and explores some themes in greater depth.

Keywords: Logic, aristotle, syriac, categories, analytics.

Kurte

Di Zanista Mantiqê de Tevkariyên Suryaniyan

Arîstoteles derheqê mantiqê de gelek berhemên girîng nivîsîne. Piştî Arîstoteles filozofên Stoaparêz di mantiqê de tevkariyên girîng kirine. Bo nimûne, filozofên Stoaparêz bi hûrdekarî li ser tezên bimerc û berawirdkirinên bimerc rawestane. Mantiqkarên Suryanî jî li ser berhemên Arîsto şerh nivîsîne û di pêşveçûna mantiqê de beşdarî kirine. Em dê di vê xebatê de hewl bidin pêşî bi kurtî wek rêxistinê zanista mantiqê behsa boçûnê Arîstoteles ên derheqê mantiqê de bikin, paşê em dê li ser kuliyata mantiqê ya Suryaniyan û derheqê mantiqê de li ser boçûn û berhemên hinek zanyarên Suryanî rawestin.

Bêjeyên Sereke: Mantiq, arîstoteles, zanyarên Asûrî, kategori, şîkarî.

المخلص

مساهمة السريانيين في علم المنطق

ألف أرسطوطاليس مؤلفات مهمة في علم المنطق. وبعد أرسطوطاليس أسهم في الفلاسفة الرواقييون علم المنطق إسهاما مهما. وعلى سبيل المثال: حلل الفلاسفة الرواقييون الاقتراح المشروط والقياسات المشروطة بشكل تفصيلي. وساهم علماء المنطق السريانيون أيضا فائدة أدت إلى توسع المنطق بكتابة شروح على مؤلفات أرسطوطاليس. في هذه الدراسة، في بادئ الأمر سنتطرق ملخصاً إلى آراء منظم علم المنطق أرسطوطاليس عن المنطق، ثم سنتطرق إلى مجموعات السريانيين المنطقية وآراء بعض العلماء السريانيين عن المنطق ومؤلفاتهم.

الكلمات المفتاحية: المنطق، أرسطوطاليس، علماء أسور، الفئات، التحليلات.

Giriş

Mantık, Aristoteles tarafından sistemleştirilen, bütün ilimlere giriş olarak kabul edilen bir ilimdir. Bu ilim birçok bilgin tarafından zorunlu görülmüştür. Örneğin, Stoacılar mantığın zorunlu olduğunu ifade ederek onu canlının iskeletine benzetmişlerdir. Onlara göre iskelet olmayınca canlı, bir et yığınından başka bir şey olmaz. Meşhur filozof Gazali de “Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez” diyerek mantık ilminin önemine dikkat çekmiştir.

Mantık ilminin yaygınlaşmasında ve öneminin anlaşılmasında Süryanilerin çok katkıları olmuştur. Süryaniler özellikle Aristoteles’in mantıkla ilgili ortaya koyduğu eserleri tercüme ve şerh ederek bu ilme katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin İbas, Probus, Raşaynalı Sergius, Paulus Persa gibi şahsiyetler mantık ilmine katkı sağlayan Süryanilerden sadece bir kaçıdır. Makalemizde öncelikle mantık ilminin sistemleştiricisi olan Aristoteles’in kısaca mantık hakkındaki görüşlerine değinerek Süryanilerin mantık külliyyatı ve bazı Süryani âlimlerin mantık hakkındaki görüş ve eserlerine değinmeye çalışacağız.

1. Aristoteles ve Mantık

Batıda olduğu gibi Doğuda da *sâhibu’l-mantık/mantığın kurucusu* olarak kabul edilen Aristoteles’in (m.ö. 384-322) ilk defa sistemli bir şekilde ortaya koyduğu mantık, kendi döneminden başlayarak günümüze kadar çok önemsenmiştir. Aristoteles tarafından ortaya konan mantık, onun öğrencileri tarafından *Organon* adıyla zikredilmeye başlanmış, öncelikle İskenderiyeli şarihler, daha sonraları Süryani Hristiyanlar ve Müslüman âlimler tarafından asırlarca *şerh* ve *tercüme edilmek* suretiyle incelenmiştir (Kelik, 1969, s.68).

Aristoteles’ten önce Elea Okulu ve Sofistler mantık biliminin kurulması için hazırlık çalışmaları yapmışlardır. Fakat mantığı bir disiplin olarak kurma şerefi Aristoteles’e aittir. Aristoteles, mantıkla ilgili *Kategoriler*, *Önermeler*, *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topikler*, *Sofistik Deliller* kitaplarını yazmış, yukarıda da ifade edildiği gibi daha sonra öğrencileri, bu kitapları *Organon* ismi altında bir araya getirmişlerdir. Aristoteles bu kitaplarda kavramlar, önermeler, akıl yürütmeler ve çeşitli ispat şekilleri üzerinde durmaktadır. Akıl yürütmelerde en çok kıyasa yer ayrılmıştır. Çünkü

kıyas, Aristoteles mantığının bel kemiğini oluşturmaktadır (Öner, 1986, s.5-6).

Kategoriler'de Aristoteles, canlı varlığın belirtilerinin sınıflandırabildiği on kategori üzerinde durmaktadır. Onun ele aldığı kategoriler cevher, nitelik, nicelik, görelî, zaman, mekân, durum, sahip olma, etki ve edildir.

Peri-ermeneias, önerme konusunun ele alındığı eserdir. İslam dünyasında *Kitabu'l-ibare* olarak kabul edilen bu eserde Aristoteles, önermenin unsurları ve çeşitleri üzerinde durmaktadır.

Birinci Analitikler'de kıyas özellikle tündengelim üzerinde durulmuştur. Bu eserde, bir kıyasta bulunması gereken şartlar ortaya konmuş ve öncüllerin durumuna göre doğru ya da yanlış sonuca varılabileceğine dikkat çekilmiştir.

İkinci Analitikler'de ise burhan yani doğru öncüllerden doğru sonuçlara nasıl varılacağı üzerinde durulmuştur. Bu eser İslam dünyasında *Kitabu'l-burhan* olarak bilinmektedir.

Topikler'de, cedel konusu işlenmiştir. Yani bu eserde muhatapların birbirlerine üstün gelebilmeleri için hangi kurallara uymaları ve ne tür bilgileri kullanmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Sofistik Deliller'de ise bir akıl yürütmede yanlış öncüllerin kullanımında ne tür yanlışlıklara varılacağı üzerinde durulmaktadır (Efrem İsa Yusif, 2007, s.53).

Aristoteles'ten sonra Stoacılar, özellikle Khryssippos, mantık konuları ile ilgilenmiştir. Stoacılar mantığı metafizikten ayırmaya, onu şekil ve dille ilgili bir bilim haline getirmeye çalışmışlardır. Gerek İslam dünyasında gerekse Batıda, Aristoteles'in mantık anlayışı asırlar boyunca hâkim olmuş, Stoacıların fikirleri Aristoteles mantığının içerisinde erimiş, Aristoteles mantığı tek otorite olarak devam etmiştir.

Miladi üçüncü asırda *Organon* tefsircilerinden Amonyus Saccas, Aristoteles'in yukarıda saydığımız altı mantık kitabına *Retorika* ve *Poetika* adlı eserlerini de ilave etmiştir. Hatta Porphyrios'un *İsagoci'sini* de bunlara eklemiştir. Müslüman mantıkçılar da yukarıda zikredilen sekizi Aristoteles'in birisi Porphyrios'un olan dokuz kitabının her birini mantığın bir bölümü olarak kabul etmişlerdir (Öner, 1986, s.5-6; Çapak, 9/2004, s.40). Aristoteles'in mantık külliyyatını kabul ederek onun üzerine birçok eser yazan Süryaniler bu eserleri gerek Süryaniceye gerekse Arapçaya tercüme ederek mantık alanına büyük katkılar sağlamışlardır.

2. Süryanilerde Mantık

Süryaniler, daha çok dinî meseleler sebebiyle felsefe ile ilgilenmiş ve özellikle *mantığa* çok önem vererek ona dair birçok inceleme, şerh ve tercüme yapmışlardır. Onların yaptığı mantık çalışmaları sadece orijinal olmaları bakımından değil, miladi sekizinci asırda Müslümanlara *Aristoteles mantığını* öğretmeleri bakımından da önemlidir (Keklik, 1969, s.19).

Bugünkü Suriye ve Anadolu topraklarında birçok felsefe okulu kurulmuştur. Bunların en meşhurları *Urfa*, *Cüндиşapur*, *Antakya*, *Nusaybin*, *Kinnisrîn* okullarıdır. Urfa şehri, uzun müddet Arami kültürünün merkezi olarak kalmış, burada büyük bir felsefe ve ilim akademisi kurulmuştur. Miladi ikinci asırdan itibaren Urfa'da *ilahiyatın* bir dalı olarak kabul edilen *felsefe*, resmen öğretilmeye başlanmıştır. Bu şehirde birçok Hristiyan mezhebinin ortaya çıkmasıyla, felsefeye dair ilgiler de artmıştır. Mesela, Nestorius'un kurduğu 'Nasturi mezhebi', Urfa'da Peripathos (Meşşai) felsefesinin yayılmasında çok etkili olmuştur. Bu nedenle Yunan felsefesi, en önemli taraftarlarını Nasturiler arasında bulmuştur. Nasturiler, bir savunma aracı olarak aldıkları Aristoteles mantığının özellikle ilk kısımlarıyla ilgilenmişlerdir. Çünkü kilise, bütün Aristoteles mantığına değil sadece *Kategoriler*, *Peri-ermeneias* ve *Birinci Analitikler*'in yedinci bölümüne kadar olan konularına izin vermiştir.

Süryaniler miladi 2. ve 3. asırlarda Grekçeyi mükemmel bir şekilde öğrenmişler ve bu sebeple okudukları eserleri kendi dilleri olan Süryaniceye tercüme etme ihtiyacı duymamışlardır. Miladi 4. asırda Süryaniler arasında Grekçe, mecburi öğretim ve ilim dili haline gelmiştir. Felsefe alanında da en başta *Organon* olmak üzere Aristoteles'in *De Anima* ve *Metafizika* gibi eserleri okutulmuştur. Eski çağ mantığından Süryaniceye ilk tercüme miladi beşinci asrın son yarısında başlamıştır (Keklik, 1969, s.20-21; Efram, 2007, s.162). Bu tercüme faaliyetleri 6. asırda daha da hızlanmıştır. Bu devirde mantık sahasında başlıca Raşaynalı Sergius, Paulus Persa ve Ahudemme gibi âlimler zikredilebilir.

Süryani edebiyatının en parlak dönemini oluşturan 7. asırda Sever Sebokt (ö. 667), Baladlı Atanasyus (ö. 696), Yakup el-Ruhâvî (Jaques d'Edesse) (633-708) ve Georgios (ö. 724) mantık hakkında ciddi inceleme ve tercüme ortaya koymuşlardır. 8. yüzyıldan önce Süryani edebiyatı, İslam tesirlerinden nispeten müstakil olarak gelişmiştir. Fakat 8. asırdan itibaren İslam nüfuzunun etkileri açık bir şekilde ortaya çıkmış ve bu asırdan itibaren Süryaniler daha çok

Müslümanların hizmetinde, varisi oldukları Yunan ilim ve felsefesini 8-10. asırlar arasında Arapçaya tercüme etmişlerdir. Ancak İslam nüfuzuna rağmen Süryani dilindeki yazı faaliyeti durmamıştır. 8-12. ve hatta 13. asra kadar Süryani âlimleri bu dilde eserler vermeye devam etmişlerdir.

Süryani edebiyatında 8. asır istila sebepleriyle bir duraklama dönemi yaşarken 9. asır, Süryani edebiyatının tekrar canlandığı dönemdir. Bu dönemde Yahya el-Mervezî (Merv'li Zacharie) ve Huneyn b. İshak (ö. 873) mantık ve felsefe konusunda tercüme yapmakla İslam felsefesinin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Ayrıca İbas (Dehna), Moise Bar Kephâ (813 - 903 ?) gibi düşünürler de mantıkla ilgili göz ardı edilemeyecek çalışmalar yapmışlardır. Söz konusu her iki bilgin de *Diyalektik* ile ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır (Keklik, 1969, s.30-31; Ülken, 1997, s.61 vd.). Burada dikkat çekici olan nokta bu döneme kadar diyalektikle ilgili çalışmaların yapılmamasıdır.

Süryani edebiyatındaki yazarların azaldığı bir dönem olmakla birlikte 10. asırda da önemli Süryani bilginleri yetişmiştir. Bu dönemin dikkat çekici simalarından biri olan Bazoud (veya Abzoud) *Tariflere Dair* adında mantıkla ilgili önemli bir eser yazmıştır. *Peri-ermeneias*'ın bazı kısımları ile ilgili olan bu kitaptan birkaç parça zamanımıza kadar gelmiştir. Nasturi âlimlerinden biri olan Bazoud eserinde mantık terimlerinin bir tasnifini de yapmıştır. Bu dönemde Yahya b. Adî (ö. 975), Ebû Ali İbn Zur'a (ö. 973), Hasan b. Suvâr b. el-Hammâr (942—?), İbrahim b. Abdillâh (ö. ?) ve Ebû Bişr Mettâ (ö. 940) gibi âlimler yetişmiştir.

2.1. Süryanilerde Mantık Külliyatı

Süryaniler Aristoteles'in ortaya koyduğu mantık külliyatı ile ilgili birçok çalışma yapmışlardır. Hem Süryanilerde hem de İslam dünyasında mantık külliyatı temelde Aristoteles'in oluşturduğu şekilde olmuştur. Süryanilerin mantık külliyatını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. *İsagoci*: Bu eser Porphyrios (ö. 304) tarafından Aristoteles'in *Kategorileri*'ne bir giriş olarak onları açıklamak amacıyla yazılmıştır. *İsagoci*; Probus, Sergius, Paulus Persa, Atanasyus, Bar Hebraeus gibi Süryani âlimlerce şerh veya tercüme edilmiştir (Keklik, 1969, s.33; Porphyrios, 1986, s.31; Çapak, 2011, s.33-34). Porphyrios'un *İsagoci* adlı eseri ilk defa İbas tarafından tercüme edilmiştir. Basit bir dille yazılmış olan bu çalışma cins, tür, ayırım, özellik ve araz olmak üzere

beş tümel terimin açıklamasını konu edinmektedir (Efram, 2007, s.51; Hayes, 2005, s.174-175).

2. *Kategoriler*: On kategorinin incelendiği Aristoteles'in *Organon*'unda yer alan ilk kitaptır. Bu eser de Paulus, Sergius, Yakup el-Ruhâvî, Georgius, David ve Bar Hebraeus tarafından tercüme veya şerh edilmiştir.

3. *Peri-ermenieas*: Önerme konusunun ele alındığı bu eser İbas, Probus, Sergius, Paulus Persa, Sever Sebokt, Georgias, Abraham ve Bar Hebraeus gibi bilginler taraflarından incelenmiştir.

4. *Birinci Analitikler*: Kıyas konusunun ele alındığı *Birinci Analitikler* Probus, Sever Sebokt, Atanasyus, Georgios, Henanjesu ve Bar Hebraeus taraflarından inceleme konusu yapılmıştır.

5. *İkinci Analitikler*: Burhan yani kesin sonuç veren akıl yürütmeleri konu edinen bu eser, sadece 13. yüzyıl Süryani âlimlerinden olan Bar Hebraeus tarafından ele alınmıştır. Bilindiği kadarıyla İslam'dan önceki Süryani bilginlerden bu kitap hakkında eser yazan olmamıştır (Keklik, 1969, s.33).

6. *Topika* (Diyalektika): Cedel konusunun ele alındığı bu eser, Probus, Paulus Persa, Mar Aba II, İbas (Dehna), Moise bar Kepha, Bar Salibi ve Bar Hebraeus tarafından incelenmiştir. Bu eser, bilindiği kadarıyla İslam öncesi dönemde sadece Probus ve Paulus Persa tarafından ele alınmıştır. Asıl *Diyalektika* çalışmaları ise şerh ve tercüme olarak İslam sonrası Süryani edebiyatında yapılmıştır.

7. *Sofistika*: Yanıltıcı bilgilerden sonuç elde etmeyi konu edinen *Sofistika*, Aristoteles'in *Organon*'unun en son kısmını oluşturmaktadır. İslam öncesi devirlerde bu eser tercüme veya şerh yapılmamıştır.

8. *Retorika*: Güzel konuşma ve ikna etme sanatını ele alan *Retorika*, Aristoteles'in *Organon*'undan ayrı olarak yazılmış bir eserdir. *Retorika* ve bunu takip eden *Poetika* kitapları eski Süryaniler tarafından Aristoteles felsefesinin bir parçası olarak kabul edildiği için önemsenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi son Grek şârihleri bu iki kitabı mantığa dâhil etmişlerdir. Hatta bu hususta bizzat Aristoteles'e dayanmışlardır. Çünkü Aristoteles, *Retorika*'yı *Diyalektika*'nın bir tamamlayıcısı olarak düşünmüştür. Bu eser, Süryanilerde Sever Sebokt ve Bar Hebraeus tarafından incelenmiştir.

9. *Poetika*: *Şiiri, bilgilerden hareketle sonuca varmayı konu edinen bu eser de İslam öncesi Süryanilerinde tercüme veya şerh*

edilmemiştir. Ancak İslam sonrası Süryani edebiyatında Sever Bar Şakko (?) ve Bar Hebraeus buna dair eser yazmışlardır. (Keklik, 1969, s.34; Ülken, 1997, s.71).

Süryaniler 5. asrın ikinci yarısından başlayarak mantığa dair gerek türcüme ve gerekse şerh olarak birçok eser yazmışlardır. Yunanca bilimsel ve felsefi eserlerin büyük kısmı esasen dokuzuncu yüzyılda Abbasi çeviri hareketinin bir parçası olarak Süryaniceye çevrilmiştir. 13. asra kadar devam eden mantık çalışmalarında Süryani dilindeki mantık çalışmaları 5-7. asırlar arasında *İsagoci*, *Kategoriler*, *Peri-ermeneias* ve *Birinci Analitikler* ile sınırlı kalmıştır (Keklik, 1969, s.35; Ülken, 1997, s.50; Gutas, 2003, s.33). Bunu takip eden 8 ve 13. asırlar arasında ise söz konusu kitapların yanı sıra *Diyalektika*, *Sofistika*, *Retorika* ve *Poetika* gibi Aristoteles mantığının son kitapları üzerinde durulmuştur. Renan ve Steinschneider'in dikkat çektikleri gibi Süryaniler söz konusu ilk dönemde mantık araştırma ve tedrisatını, *İsagoci* ve *Kategoriler*'den *Birinci Analitikler*'in 7. faslına kadar yapmışlardır. Buna örnek olarak Probus, Sever Sebokt ve Georgios zikredilebilir. Bu dönemde en çok işlenen ve meşhur olan kitaplar, *Kategoriler* ve *Peri-ermeneias* kitaplarıdır. *Birinci Analitikler* çok az ilgi görmüş, *İkinci Analitikler* ise neredeyse hiç ilgi görmemiştir. Ancak *Organon* tercümesinin ilk dönem Süryani âlimlerine isnat edilmesine bakılırsa Süryanilerin bütün *Organon*'dan haberdar oldukları söylenebilir.

Konu ile ilgili olarak Arap bibliyografyacılarından İbn Ebî Useybia (ö. miladi 1270), *Uyûnu'l-Enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ* adlı eserinde şu bilgilere yer vermektedir: “Hristiyan başpiskoposları toplanarak mantık ve felsefe konusunda hangi meselelere kadar gitmek lazım geldiğini aralarında kararlaştırdılar. Buna göre mantıkta ‘hakikat figürleri’ne kadar olan kısımlar (I. Analitikler) kabul edilmişti. Çünkü buraya kadar olan mantık, Hristiyanlığın savunması ve hatta yayılması için faydalı görülmüş, fakat bundan sonraki mantık kitaplarının Hristiyanlık inançlarına zararlı olacağı üzerinde ittifak edilmişti.” (Keklik, 1969, s.35).

2.2. Bazı Süryani Mantıkçılar ve Mantıkla İlgili Eserleri

Birçok Süryani âlimin mantıkla ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Ancak biz bunların hepsini inceleme konusu yapamayacağımız için sadece bazıları üzerinde kısaca durmaya çalışacağız.

2.2.1. İbas

Nasturilik taraftarı olan İbas (ö. 457), Nasturiliğin önem verdiği Aristoteles felsefesi ve *Organon* üzerinde incelemeler başlatmıştır. Aristoteles'in eserlerinden önce Porphyrios'un *İsagoci*'sini Süryaniceye nakleden İbas'ın bütün *Organon*'un tercümesini yaptığı kaynaklarda yer alsa da genellikle *Peri-ermeneias* üzerinde bir tercüme ve bir şerh yazdığı kabul edilmektedir. Çünkü *Organon*'un bütününe dair ona isnat edilen bütün tercüme günümüze ulaşmamıştır (Bkz. Doru, 2007, s.22-23; Efram, 2007, s.51; Hayes, 2005, s.174-175; Doru, 2005, s.74). Süryaniler tarafından da *Organon*'un başına konan *İsagoci*, 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasında en az üç defa Süryaniceye çevrilmiştir. En eski Süryanice çeviri İbas'a (ö. 457) atfedilir. Probus (ö. y. 480) da İbas'ın çevirisini esas alarak Süryanice bir şerh yazmıştır (Özpilavcı, 19/2009, s.111; Çetinkaya, 2006, s.116).

2.2.2. Probus

Süryani filozof Probus, Grek bilgeliği ve düşüncesini Süryani kültürüyle bir araya getirerek dinî olmayan felsefeye ilgi duyan ilk filozoflardan biridir. Suriye'nin Antakya şehrinde papaz, baş vaiz ve başhekim olan Probus bazı bilginlere göre beşinci bazılarına göre ise altıncı yüzyılda yaşamıştır. Probus'un *Organon*'un bütününe tercüme ettiği söylene de onun elimize geçmiş olan eserleri sadece *İsagoci*, *Birinci Analitikler* ve *Peri-ermeneias*'tir. Probus, Aristoteles'in *Dialektika*'sını da tercüme etmiştir ki bunun bir nüshası Addai Seher tarafından tespit edilmiştir (Keklik, 1969, s.24; Efram, 2007, s.52-53).

Filozof Probus, Aristoteles'in *Birinci Analitikleri* üstüne yapmış olduğu çalışmada *mantık* konusu üstünde durmaktadır. Ona göre kitabın amacı genel kıyası işleyen kuramı ortaya koymaktır. Çalışmanın ön sözünde Probus mantıkla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "Bu kitabın konusu nedir? diye soruluyor. Bu soruya kitabın konusunun mantık olduğunu söyleyerek cevap vermek istiyoruz. Ama bu sefer, "Mantık nedir?" diye soruluyor. Hâlbuki mantık felsefenin bir parçası ya da aracıdır. Nihayet, Stoacılar da mantığın felsefenin bir parçası olduğunu söylemektedirler; Aristoteles ise mantığı felsefenin bir aracı olarak görmektedir; Platon da mantığın felsefenin hem bir parçası hem de aracı olduğunu savunmaktadır" (Efram, 2007, s.54). Probus, Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'inin büyük bir önem kazanmasını sağlamıştır. Bu eserin en eski tercümelerinden biri Probus'a atfedilmektedir.

2.2.3. Sergius

Sergius (ö. 536), mantık eserleriyle meşhur olmuştur. Urfa'da geleneksel şekilde incelenen mantık Sergius tarafından devam ettirilmiştir. Sergius'un *İsagoci*, *Kategoriler* ve *Peri-ermeneias*'in Süryanice tercümeleri günümüze ulaşmıştır. O, bunlara ilave olarak ayrı ayrı paragraflar hâlinde yedi bölümlük bir mantık kitabı daha yazmıştır. Sergius'un mantığa dair eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1 – *İsagoci tercümesi*: Bu eserin bulunduğu yazmanın içinde *İsagoci*'nin ikinci faslına karşılık gelen *Cins-Tür-Ferd* hakkında bir eser bulunmaktadır.

2 – *Kategoriler tercümesi*: Bu eser yedi fasıldan ibarettir. Sergius, birinci fasılda Aristoteles felsefesini ele alarak bunu diğer sistemlerle (Stoa ve Eflâton sistemleri gibi) karşılaştırmaktadır. Yine aynı fasılda felsefenin tanımı ve kısımları açıklanmakta mantık ilmi de felsefenin bir aleti olarak kabul edilmektedir. İkinci fasılda ise Aristoteles'in eserlerinin tasnifi yer almaktadır. Üçüncü fasıldan yedinci fasılın sonuna kadar da *Kategoriler*'in geniş bir şerhi bulunmaktadır. Ayrıca Sergius, Aristoteles *Kategorilerinin Gayesi* adında bir kitap daha yazmıştır.

3 - *Peri-ermeneias tercümesi*: Sergius'un tam bir *Peri-ermeneias* tercümesi bilinmemektedir. Fakat bu kitabın sadece bazı parçaları mevcuttur. Mesela *Peri-ermeneias*'in ilk kısmına ait 'isim ve fiil', ikinci kısmına ait 'icâb ve selb' hakkında risaleleri bulunmaktadır. Buna göre Sergius, *İsagoci*, *Kategoriler* ve *Peri-ermeneias*'in bazı kısımlarına ait çalışmalar yapmıştır (Keklik, 1969, s.25-26; Gutas, 2003, s.32; Doru, 2005, s.71).

Bilindiği kadarıyla Sergius, Grekçe çalışmaları Süryaniceye çeviren ilk kişidir. Felsefe ve tıp konusunda birçok eser yazmıştır. Raşaynalı Sergius aynı zamanda birçok eserin tercümesini yapmıştır, daha sonra Huneyn onun tercümelerini düzeltmek zorunda kalmıştır. Bu tercüme, ancak Huneyn tarafından düzeltildikten sonra mükemmel hale gelmiştir (Useybia, trsz., s.159).

Sergius, Urfa (Edessa) okulunun mantık üstüne eserlerini tamamlamış, Süryani ve Helen kültürlerini birbirine yaklaştırarak doğuda Grek kültürünün yayılmasını sağlamıştır. Renan'ın bildirdiğine göre Sergius, *Felsefe Üstüne* ile *İnkâr ve İspata Dair* adında iki eser daha yazmıştır.

Sergius'a göre felsefe teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Teorik kısmında din bilimi, fizik ve matematik yer

alırken pratik kısım birey ve halkın yönetilmesi ile ilgilidir. Ona göre mantık, evrensel bilgiyi oluşturmayı sağlayan felsefenin iki kısmı olan teorik ve pratik felsefe tarafından kullanılan bir araçtır. Mantık her türlü bilimsel girişime hizmet eder. Çünkü mantık, akıl yürütme kurallarını verir. Sergius'un konu ile ilgili şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Eğer zaman izin verir de mantık disiplini üstüne yazmamız gereken tüm kitapları birer birer yazarsak, bu kitaplar olmadan ilahi kitapların gerçek düşüncesi gibi tıp ve filozofların kuramının kavranmaz olduğunu anlayacaksınız (...). Nihayetinde, mantık öğrenimi dışında, insanın öğrenim kapasitesi hariç, tüm bilimlere götürecek başka hiçbir yol ve yöntem yoktur” (Efram, 2007, s.63).

Sergius, felsefeyi bir doktor olarak incelemiş; terimleri hastalık, ilaç ve tedavi gibi kullanmıştır. O, mantığın teknik sözlüğünü oluşturmanın yanı sıra Aristotelesçi felsefe ile tıp arasında çok yakın bir ilişki kurmuştur.

2.2.4. Paulus Persa

Paulus Persa, İranlı Paulus olarak meşhur olan ve 6. asır Süryani edebiyatında önemli bir yeri olan âlimlerdendir. Bar Hebraeus'a göre Paulus, İran padişahı I. Anuşirvân'a (531-569) ithaf etmek için *Mantiğa Giriş* adında önemli bir eser yazmıştır. Paulus Persa, padişahın övgü ile bahsettiği bu eserin mukaddimesinde felsefenin Hristiyanlığa olan üstünlüğünü anlatmakta ve burada 'felsefe her şeyin hakiki bilgisidir' demektedir (Keklik, 1969, s.26; Efram, 2007, s.85-85; Gutas, 2003, s.36). *İsagoci*'den başka Paulus Persa, *Peri-ermeneias*'a dair ufak bir şerh de yazmıştır. Eski Farsça (Pehlevice) ile kaleme alınmış olan bu kitap sonradan Sever Sebokt tarafından Süryaniceye tercüme edilmiştir. Ayrıca Paulus Persa'nın bir *Diyalektik* özeti yazdığı da kaynaklarda yer almaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Persa, mantığın diğer kısımları üzerinde durmamış veya durmuşsa da eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır (Keklik, 1969, s.27).

Mantığı gerçeğe ulaşmayı sağlayan bilim aracı olarak kabul eden Persa, İskenderiyeli Amonyus gibi felsefeyi iki kısma ayırmaktadır. Ona göre teorik olan birinci kısım görünmeyen yaratıklar, dünyanın kuruluşu, melek ve şeytanların, ruhun bilimi gibi anlaşılabilen şeyleri incelediği gibi hassas ve anlaşılabilen şeyler arasında yer alan astronomi, müzik, geometri, matematik gibi sanatlar ile hassas tabiatlar olan çürüme ve üremenin bilimiyle de uğraşmaktadır. Felsefenin pratik olan ikinci kısmı ise insan veya

kraliyet ve hükmetme gibi konuları incelemektedir. Her ikisinde de mantık önemli role sahiptir (Efram, 2007, s.88).

2.2.5. Sever Sebokt

Kınnısrin mektebinin en önemli âlimlerinden biri olan Sever Sebokt (ö. 667) mantık konusunda kendinden öncekilerden geri kalmayacak şekilde önemli araştırmalar ortaya koymuştur. Onun zamanımıza kadar gelmiş olan eserleri *Peri-ermeneias* ve *Birinci Analitikler*'e dairdir.

Sever Sebokt'un *Peri-ermeneias* hakkında çeşitli eserleri bulunmaktadır. O, Paulus Persa'nın Orta Farsça (Pehlevi) dilinde kaleme aldığı *Peri-ermeneias*'ını, Süryaniceye çevirmiştir. Ayrıca *Peri-ermeneias*'taki 'önergeler' konusuna dair dört sayfalık bir mektup ve 'kavramlar' konusuna dair bir mektup yazmıştır. Bu mektuplardan biri, anlaşılır ve açık anlamlı Süryanice terimlerle *Peri-ermeneias*'in kavramlarını kendisine açıklamak için arkadaşı Ninovalı papaz Atilaha'ya, diğeri ise Telle (Viranşehir?/Mardin'e yakın bir şehir)'nin metropoliti ve baştabibi İaunan'a gönderilmiştir (Keklik, 1969, s.28; Efram 2007, s.96-97).

Peri-ermeneias'ın yanı sıra Sever Sebokt, Aristoteles'in *Birinci Analitikleri*'ne dair 'kıyas' nazariyesi üzerine bir eser yazmıştır. Ayrıca Sever Sebokt'un, *Retorika* hakkında da bir mektup bıraktığı kaynaklarda yer almaktadır (Doru, 2007, s.23).

2.2.6. Baladlı Atanasyus

Baladlı Atanasyus (ö. 696), Kınnısrin mektebinde yetişen Yakubi âlimlerindedir. Kınnısrin mektebinde önce Sever Sebokt'tan ders görmüş ve Aristoteles mantığı üzerine birçok eser yazmıştır. Baladlı Atanasyus, 645 yılında Porphyrios'un *İsagoci*'sini ve adı bilinmeyen başka bir Grek yazarın *İsagoci*'sini Süryaniceye tercüme etmiştir. Atanasyus ayrıca Aristoteles'in *Birinci Analitikleri* ve *Topika* adlı eserlerini tercüme etmiştir. 10. yüzyılda yaşayan Süryani filozof el-Hasan İbn Suvar'ın da aktardığına göre Atanasyus, *Sofistik Çürütmeler* adlı eseri de Süryaniceye tercüme etmiştir. Doğu Süryanilerinden rahip Timothee (780-820)'nin bildirdiğine göre ise Atanasyus *İkinci Analitikler*'i de tercüme etmiştir.

Ayrıca Baladlı Atanasyus mantığın diğer konularına dair, *Kıyasa Giriş* mahiyetinde bir eser yazmıştır. Bu eserin baş taraflarında şu ifadeler yer almaktadır: "Aristo'daki mantık sanatı çok zor olduğundan, şayet onun üslubuna alışmamış isen, bu yolda daha kolay ve aydınlık bir şekilde yürüebilmen için kısa ve basit bir eser

yazmaya karar verdim...” (Keklik, 1969, s.28-29). Öyle anlaşılıyor ki kendisi için hiçbir zenginlik, felsefe ve onun aracı Aristotelesçi mantıktan daha değerli olmayan Atanasyus, tercüme alanını genişletmiştir. Çünkü ondan önceki tercümanlar, fazla sofistike bir kanıtlama eğitimini tehlikeli bulan kilisenin korkusundan *Birinci Analitikler*'den daha ileri gitmeye pek cesaret edilmemiştir (Efram, 2007, s.99-100).

2.2.7. Georgios

Süryani edebiyatında önemli bir yere sahip olan Georgios (ö. 724), esas itibarıyla Müslümanların hâkimiyeti sırasında yetişmiştir. Georgios 686 senesinde piskopos olarak Kûfe Arapları arasında çalışmıştır. Bu nedenle kendisine ‘Arapların piskoposu’ adı verilmiştir. Bu âlim, felsefe ve özellikle de mantık çalışmalarında kendinden öncekileri geride bırakmıştır. Çünkü Georgios’tan önce *Birinci Analitikler*’in bir kısmına kadar şerh edilmiş olan *Organon*’u, onun tamamen tercüme ve şerh ettiği tahmin edilmektedir. Bu eserlerden *Peri-ermeneia*’ın bazı kısımları G. Hofmann tarafından *Kategoriler*, *Peri ermeneias* ve *Birinci Analitikler* ise G. Furlani tarafından neşredilmiştir (Keklik, 1969, s.30; Efram, 2007, s.101).

2.2.8. Teodor Bar Koni

Din bilimci, filozof ve dil bilimci olan Teodor Bar Koni muhtemelen yedinci yüzyılda Hz. Ömer (635-645) zamanında yaşamıştır. Beyt Aramaye (eski Babilon)’da bulunan Kaşkar ülkesinde ikamet etmiş, bu bölgede çok gelişmiş olan Doğu Süryani Kilisesi’ne bağlı kalmıştır.

Teodor Bar Koni’ye ait Şerh Kitabının (LivredesSeholies) biri Urumiye’de diğeri ise Alkuş şehrinde bulunan iki el yazmasında muhafaza edilmiştir. Eserin kopyalarıyla bazı kısımları Cambridge ve Berlin’de bulunmaktadır. Teodor’un söz konusu felsefi, dinî ve savunucu bilgiler içeren eseri, Hristiyanlığı doğrulayıp savunmayı amaçlayan 11 kitap veya *bölüm (mimre)* halinde yazılmış bir derlemedir.

Organon üstüne soru-cevap şeklinde yazılmış Tevrat ve İncil’e ilişkin şerhler de içeren ilk sekiz *bölümde* dağınık bir şekilde yazılmış yorumlar bulunmaktadır. Dördüncü *bölüm* felsefi ve dinî tanımlar içermektedir.

Aristoteles açısından canlılığın doğası olan ilk kategori *Ousia (Usiya/Cevher)* kavramını ve sahip olduğu özelliklerini Teodor şöyle açıklamaktadır: “Ousia, Grekçe bir kelimedir ve biz buna tabiat

diyoruz, bu tüm tabiatlarda ortak olarak bulunan canlı varlıktır. Tanımı şöyledir: Kendisi için bulunan, ne azalan ne de çoğalan, kendi içinde var olan ve başka birinde var olma ihtiyacı duymayan varlıktır” (Efram, 2007, s.110). *Ouisa* kavramı kendi içinde basit ve karmaşık şeyler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Doğa kendi içinde sürekli var olan ve tesadüfen oluşan olgulardan farklı bir şeydir. Tesadüfen meydana gelen şeylerin var olmaları sürekli değildir. Bunlar *Ousia* içindedir ve onun tarafından mükemmelleştirilir. Aristoteles gibi Bar Koni de birey ve özneyi ifade eden ilk varlığı *hayvan* cinsi gibi birçok türü içeren cinsleri temsil eden ikinci varlıktan ayırmaktadır. Örneğin ilk *Ousia* insanlarda bulunan kötülüklerden bir tanesidir, ikincisi ise kendi içinde bulunan canlılıktır.

Aristoteles, canlının en genel cinslerine 'kategori' diyerek bu konuda bir tablo oluşturmuştur. Bar Koni, Kategorinin cinslere ayrıldığını ifade etmektedir. Ona göre kategori bireyleri tasvir eden ve her biri genelde bireylerden sonra gelen alt türler için kullanılan basit deyimleri ifade etmektedir. Tesadüfi sayılan dokuz deyim vardır. Bunlar nicelik, nitelik, görelî, mekân, zaman, durum, sahip olma, etki ve edilgidir. Ona göre Kategoriler belli bir mantık oluşturmaya imkân vermemektedir (Efram, 2007, s.110-111).

2.2.9. Huneyn b. İshak

Huneyn b. İshak (809-873), tam ismiyle Ebû Zeyd Huneyn b. İshak el-İbâdî, Hristiyan bir Arap kabilesine mensup olarak dünyaya gelmiştir. İslam âlemindeki en büyük mütercimlerden biri olan Huneyn, Latin dünyasında Johannitus ismiyle tanınmaktadır. Bar Hebraeus'un (Ebu'l-Ferec) rivayetine göre Huneyn, Nicholaos isimli birinin bütün Aristoteles sistemini bir arada açıklayan bir eserini Yunancadan Süryaniceye çevirmiştir. Ayrıca *Kategorileri Arapçaya, Peri-ermeneias*'ı da Süryaniceye çevirmiştir. Nitekim bu Süryanice çeviriler daha sonra oğlu İshak tarafından da Arapçaya nakledilmiştir. Huneyn, ayrıca *Peri-ermeneias*'ın bir özetini çıkarmış ve Teodoros'un *Birinci Analitikler* tercümesini tashih etmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Huneyn *Birinci* ve *İkinci Analitikler*'in sadece bir kısmını Süryaniceye çevirmiş, oğlu İshak da bu çevirileri tamamlamıştır.

Burada verilen açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Huneyn sadece *Kategorileri Arapçaya* tercüme etmiştir. *Peri-ermeneias, Birinci* ve *İkinci Analitikler*'i ise Süryaniceye çevirmiştir. Huneyn bütün *Organon* tercümesiyle meşgul olmamıştır. Onun tercümeleri Arapçaya yapılan mantık tercümelerine zemin hazırlamıştır.

Huneyn'nin *Kitab fi'l-mantık, Kitabu Kategoryas alâ re'yi Sâmistiyus* adında kitaplar da yazdığı rivayet edilmektedir (bkz. Rescher, 1964, s.28; Keklik, 1969, s.43; Efram, 2007, s.145; Sarıkaya, 2005, s.186-189).

2.2.10. İshak b. Huneyn

İshak b. Huneyn (? -911), felsefe eserlerini Arapçaya tercüme etmekle meşhur olmuş önemli Süryani mütercimlerinden biridir. İshak da babası gibi gayet itinalı tercüme yapımıştır. Arapçayı ana dili gibi öğrendikten sonra bazen Süryaniceden bazen de Yunanca asıllarından *İsagoci* hariç bütün mantık külliyatını Arapçaya nakletmiştir.

İshak'ın *Organon* tercümesine *el-Düstur/Ana Kitap* adı verilmiştir. Bu da söz konusu tercümenin diğer tercümelerden çok daha iyi olmasından kaynaklanmaktadır. İshak, *Kategoriler'in* müşeccer (şematik) muhtasarlarını meydana getirmiştir. Ayrıca bu eseri Süryaniceden Arapçaya çevirmiştir. Babası Huneyn'in Süryaniceye naklettiği *Peri-ermeneias* tercümesini Arapçaya nakleden İshak, aynı kitabın bir özetini de çıkarmıştır. Babasının yarıya kadar Süryaniceye tercüme ettiği *Birinci ve İkinci Analitikler'in geri kalan kısımlarını* kendisi Süryaniceye çevirmiş, Süryanice tercüme de Arapçaya nakletmiştir. *Topika* kitabını Süryaniceye çevirmenin yanı sıra İskender el-Afrodîsi'nin bu kitaba dair 1, 5, 6, 7 ve 8. bölümlerle ilgili şerhi ile Amonyus'un 2, 3 ve 4. bölümlerle ilgili olan ve bu suretle birbirini tamamlayan şerhlerini Arapçaya nakletmiştir. İbn Nedim'in bildirdiğine göre Huneyn, *Retorika* ve *Poeitika'yı* da Arapçaya tercüme etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki İshak, *İsagoci* hariç ilk defa İslam âleminde sekiz kitaptan müteşekkil olan bir mantık külliyatı meydana getirmiştir (Kelik; 1969, s.43-44; Efram, 2007, s.153-155).

2.2.11. Ebu Bişr Mettâ

Ebu Bişr Metta b. Yunus (ö. 940), meşhur filozof Fârâbî'nin hocası ve çağdaşlarındandır. Hristiyanlığın Nasturi mezhebine bağlı olan Mettâ, Yahyâ el-Mervezî ve Kuveyrî'den ders almıştır. Bu âlim birçok Süryanice kitabı Arapçaya nakletmek suretiyle daha sağlığında 'Riyâsetü'l-mantıkıyyîn' (Mantıkçıların Başkanlığı) payesine ulaşmıştır. Ebu Bişr'in eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1-İsagoci: Ebû Bişr Mettâ'nın *İsagoci'yı* tercüme ettiği bilinmiyorsa da onun bir kısmı olan *Cinsler ve Türler* üzerine bir eser yazdığı bilinmektedir.

2- *Kategoriler: Naklu kitabı'l-makûlâtî'l-aşer* adıyla bilinen bir kategoriler tercümesi, ayrıca bunun bir de tefsiri bulunmaktadır.

3- *Peri-ermeneias: Peri-ermeneias*'ın şerhini yapmıştır.

4- *Birinci Analitikler: Birinci Analitikler*'in şerhini yapmıştır. Mettâ ayrıca *Birinci Analitikler*'in Themistius tarafından yapılan ve son üç fasla ait şerhini Grekçeden Arapçaya tercüme etmiştir. Bu tercüme, *Kitabu tefsiri'l-makâlâtî's-selâseti'l-ahîre min tefsir Themistius* ismini taşımaktadır. Mettâ ayrıca *Birinci Analitikler*'e dair şahsi çalışmalar da yapmıştır. Mesela *Makale fi mukaddemat sadara biha el-Analûtika* adlı eserinde *Birinci Analitikler*'in baş taraflarındaki konulara dair bir tetkik meydana getirmiş, ayrıca *Kitabü'l-mekâyisi's-şartiyye* adlı eserinde de şartlı kıyasları incelemiştir

5- *İkinci Analitikler: Organon*'un külliyyatının dördüncü kitabı olan *İkinci Analitikler*'ine bir şerh yazmış, bu kitabın Huneyn ve oğlu İshak tarafından Süryaniceye yapılmış olan tercümesini Arapçaya nakletmiştir.

6 - *Topika: Topika*'nın birinci bölümünü şerh etmiştir.

7- *Sofistika: Sofistika*'yı tamamen Arapçaya tercüme etmiştir.

8- *Poetika: Poetika*'nın da Süryaniceden Arapçaya bir tercümesini yapmıştır (Keklik, 1969, s.55-56; Efram, 2007, s.160, 163-165; Ülken, 1997, s.101-102).

Kaynaklara göre 937 yılına doğru vezir Ebu el-Fath İbn el-Furat'ın meclisinde Arapça gramer ile mantık arasındaki ilişkiler konusunda bir tartışma gerçekleşmiştir. Bu tartışma, hazır bulunan misafirlerin önünde mantık uzmanı Hristiyan Ebu Bişr Metta ile hukuk ve gramer uzmanı Müslüman din bilimci Ebu Said el-Sirafi arasında gerçekleşmiştir.

Ebu Bişr Metta, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmak için mantığın gerekli bir araç olduğunu savunmuştur. Ona göre mantık kuralları tarafından düzenlenen kavramları ele alırken gramer sözcüklerle ilgilenmektedir. Gelenekçi akımın savunucusu Ebu Said el-Sirafi yasal ve hâkim olarak görülen mantığın etkisine karşı çıkararak Metta'yı Greklerin diline hâkim olmadan onlardan yana tavır almakla suçlamıştır. Belli bir dilin sözcükleriyle ilgilenen gramerin ancak doğru kullanımı, yanlış kullanımdan ayırabildiğini savunmuştur. Ona göre 'mantıklı tartışmanın' yolu belli ve konvansiyonel bir dilin gramerinden geçmektedir. Arapça grameri Kur'an-ı Kerim'e dayanmaktadır; diğer bir ifadeyle akıl, vahyin buyruğu altındadır.

Yapılan tartışmada Ebu Bişr Metta yenilmiş ve son derece üzgün bir şekilde görkemli mekândan ayrılmıştır. Daha sonra Ebu Bişr Metta'nın öğrencileri olan Yahya İbn 'Adî ve Fârâbî üstatlarının sessizliğine neden olan durumu düzeltmişlerdir. Onlar bir dilin sözcük kurallarını belirleme işini gramere bırakırken mantığı evrensel gramer olarak savunmuşlardır. Fârâbî'ye göre mantık gramer olarak belli bir dile değil, tüm dillere uygulanabilen konuşma kurallarını ele almaktadır (Fârâbî, 1990, s. 67 vd; Efram, 2007, s.166-167; Bilen, 2001, s.91-93).

2.2.12. Yahya b. 'Adî

Farabî'den sonra 10. asırda en tanınmış mantıkçılardan biri Ebu Zekeriyâ Yahya b. 'Adî el-mantikî (ö. 975)'dir. Bu âlim Farabî'den ve Mettâ'dan ders almıştır. Aynı zamanda büyük bir mütercim olan İbn 'Adî, tercümelerini Arapça yapmıştır. Bunlar arasında *Kategoriler*, *Birinci ve İkinci Analitikler*, *Topika*, *Sofistika* ve *Poetika* tercümeleleri zikredilebilir. Yahya b. 'Adî, bu kitaplara dair şahsi çalışmalar da yapmıştır. İbn 'Adî'nin mantığa dair eserleri şunlardır:

a- *Kategoriler*: Ebû Süleymân el-Sicistânî'nin rivayetine göre Yahyâ b. 'Adî *Kategoriler*'i İskender el-Afrodîsî'nin tefsiriyle birlikte yaklaşık 300 varak tutan bir cilt halinde Arapçaya çevirmiştir.

b- *Topika*: İshâk b. Huneyn'in Süryaniceye tercüme ettiği bu kitabı İbn 'Adî Arapçaya nakletmiştir. Ayrıca aynı eseri *Kitabü'l-Tobika li-Aristûtalîs* adıyla dört konu halinde incelemiştir. İbn Nedim, Yahya İbn Adî'nin *Topikler* üstüne büyük bir tefsir yazmış olduğunu bildirmektedir.

c- *Sofistika*: İbn Adî, bu eseri Theofilos adında birinden muhtemelen Süryanice tercümesinden Arapçaya nakletmiştir.

d- *Poetika*: İbn Adî, bu eseri Themistius'un şerhi ile birlikte Arapçaya nakletmiştir (Keklik, 1969, s.58; Efram, 2007, s.170-173; Gutas, 2003, s.143-144).

Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi Yahya b. Adî'nin *Retorika*, *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Poetika*'yı da tercüme ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Onun mantıkla ilgili şerh ve talikleri ise şunlardır:

Tefsiru Mantiki Aristo, *Havaşi ala Kategoriyas li-Aristo*, *Havaşi ala Kitabü'l-İbare li-Aristo*, *Tefsiru Analitiku'l-Ûlâ*, *Tefsiru Analitiku's-Sanî*, *Tefsiru Topika*, *Şerhu Kitabî Sofistika li-Aristo*,

Havaşi ala İşaguci li-Furfuriyus, İddetu mesail fi kitabi İşaguci li-Furfuriyus (bkz. Kayacık, 2010, s.24).

Aristoteles felsefesi konusunda çok zengin bir kültüre sahip 'pratik bilimde iyiyi kötüden, teorik bilimde de gerçeği yanlıştan ayırmaya yarayan bir sanat metodu olan' mantığı önemseyen Yahya İbn 'Adî'ye, hocası Ebu Bişr Metta gibi el-Mantiki (mantıkçı) lakabı takılmıştır.

Yahya b. 'Adî, mantık-gramer ilişki konusunda hocası İbn Metta'yı takip etmiştir. Ona göre mantık ve gramer birbirinden ayrı iki sanattır. Mantık tümel anlamlara delalet eden lafızları ele alırken gramer, dilin irabını ele almaktadır. Ayrıca mantığın konusu bir manaya delalet eden lafızlar iken gramerin konusu bütün lafızlardır.

Yahya İbn 'Adî, tercümelerini Huneyn'in okulunda belirlenmiş olan metoda göre yapmıştır. Elindeki el yazmalarını birbiriyle karşılaştırarak geldikleri kaynağı eleştirel bir gözle kontrol etmiştir. Daha önce Arapça ve Süryaniceye tercüme edilmiş Grekçe metinler üstünde çalışarak teknik sözcükler kullanan Yahya İbn 'Adî kendisinden öncekilerin yaptığı tercüme düzeltmekten çekinmemiştir. XI. yüzyıl tarihçisi Zahiru'd-Din el-Bayhaki (miladi 1170) haklı olarak Yahya İbn 'Adî'ye 'mükemmel bilge' adını vermiştir. Yahya İbn 'Adî, ardında değişik din ve kökenlerden gelen birçok öğrenci bırakmıştır. Bu öğrenciler, felsefe ve mantık başta olmak üzere tüm bilim alanlarında başarılı olmuşlardır. Ebu Ali İbn Miskeveyh, Ebu Bakr el-Qûmasi, Ebu Süleyman el-Sicistani, Ebu Ali İsa İbn Zur'a ve Ebu'l-Hayr İbn Suvar (İbn Hammar) bunlardan bazılarıdır (Efram, 2007, s.173, 176; Doru, 2005, s.132).

2.2.13. İbn Zur'a

Ebu Ali b. Zur'a (ö. 943) Bağdat'ta doğan en büyük mantıkçılardan biridir. Mantık bilimci, filozof ve tercüman olan İbn Zur'a 10. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Çok eski dostu olan Yahya İbn Adî'nin yönetimi altında fizik, matematik, edebiyat, felsefe ve tıp öğrenimi görmüştür. İbn Nedim, İbn Zur'a'nın kendisinin yaşıtı, mantık ve felsefe alanında en yetkin kişilerden biri ve çok iyi bir tercüman olduğunu ifade etmektedir (İbn el-Nedim, trhs, s.369-370).

Mantıkla ilgili eserleri şunlardır:

a – *Kitabu meânî İşagûcî*: Bu eserde, *İşagoci*'deki kavramlar ve bunlar arasındaki ilişkiler yani cins, tür, ayırım, hassa ve ilinti ele alınmaktadır.

b – *Agrâzu kütüb-i Aristûtâlîs el-mantıkıyye*: İbn Zur‘a bu eserinde Aristoteles’in mantığındaki maksadı genel olarak incelemektedir.

c – *Kitabü’s-Sofistika*: İbn Zur‘a bu eseri Süryaniceden Arapçaya tercüme etmiştir. Bu eser günümüze kadar ulaşmıştır.

Çağdaşı olan İbn Nedim, *Fihrist* adlı eserinde İbn Zur‘a’nın yazdığı tüm eserlerin adına yer vermektedir. Bunlar arasında *Zihin üstüne bir çalışma*, *Dedikodu konusunda bir çalışma*, Porphyrios’un *İsagoci’si* ve Aristoteles’in çalışmalarını tanıtan bir çalışmayı sayabiliriz (Efram, 2007, s.180-181).

2.2.14. İbnü’t-Tayyib

Bağdat’ın Hristiyan Nasturi tabip ve filozofu Ebü’l-Ferec Abdullah İbn Tayyib (980-1043), *İsagoci* ve *Organon*’un tamamı üzerine şerh çalışmaları yapmış, geniş bilgi birikimiyle felsefeden hukuka, fizikten tıbbaya kadar pek çok alanda açıklayıcı ve sistematik eserler ortaya koymuş bir bilgidir. Bağdat okulundan İbn Zur‘a ve İbn Suvar’ın talebesi olan İbnü’t-Tayyib hakkında İbn Ebî Useybia şu ifadelerle yer vermektedir: O, tıp sanatında meşhur tabiplerdendi; ilmi geniş, tasnifi çoktu, felsefede yetkindi; Aristoteles’in kitaplarından çoğu üzerine, aynı zamanda Hipokrat ve Galen’in pek çok kitabına şerhler yazmıştı. Çağdaşı İbn Sina, her ne kadar onun felsefi kavrayışını küçümsese de tıbbi ilimlerdeki yeterliliğini takdir ederdi. İbnü’t-Tayyib’in *İsagoci* ve *Kategoriler* şerhi hariç *Organon*’un diğer bölümleri üzerine yazdığı şerhlerinden günümüze ulaşan olmamıştır (Özpilavcı, 19/2009, s.115; Useybia, s.323-324).

İbnü’t-Tayyib, felsefe sahasında Aristoteles’in birçok kitabını şerh etmek suretiyle şöhret bulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi İbnü’t-Tayyib, *İsagoci* ve *Organon*’un tamamı üzerinde şerhler yapmıştır. Bu geniş şerh ve tefsir faaliyetinden dolayı, Şehristânî ona ‘el-Müfessir’ adını vermektedir. İbn Ebî Useybia, *Uyûnül-Enba adlı eserinde* İbnü’t-Tayyib’in *Organon*’dan: *Kategoriler*, *Peri-ermeneias (İbâre)*, *Birinci ve İkinci Analitikler*, *Topika* ve *Sofistika*, *Retorika (el-Hitâbe)* ve *Poetika (el-Şiir)* kitaplarını şerh ettiğini, isimleriyle birlikte zikretmektedir (Kelik, 1969, s.60; Efram, 2007, s.191).

2.2.15. Bar Hebraeus

Bar Hebraeus (1226-1286), Süryani kültürüne dair *Chronicon Syriacum/Mkatbonuto Zabno/Dünya Tarihi* isimli eseri ile (*Chronica Ecclesiastica/Kilise Tarihi* önceki eserin içinde üçüncü bölümdür) meşhur olmuştur. Aynı müellifin *Göz Bebeklerine Dair* adlı eserinde

de *mantık*'ın faydasına dair açıklamaların yanı sıra *İsagoci*, *Kategoriler*, *Peri-ermeneias*, *Birinci ve İkinci Analitikler*, *Topika* ve *Sofistika*'dan ibaret olmak üzere yedi bölümlük mantık kısmı bulunmaktadır. Ayrıca Bar Hebraeus'un *Hikmetin Özü* (Havad Hkimto) adlı eseri Aristoteles'in mantık, fizik ve metafizik görüşlerini açıklayan bir eserdir. Bu eserin birinci kısmı tamamen *mantık*'a ayrılmıştır. Bu kısımda Aristoteles'in mantık eserleri olan *İsagoci*, *Kategoriler*, *Peri-ermeneias*, *Birinci ve İkinci Analitikler*, *Topika*, *Sofistika*, *Retorika* ve *Poeitika* ele alınmaktadır (Keklik, 1969, s.32-33).

Sonuç

Süryani mantıkçılar, temelde Aristoteles mantığını devam ettirmişlerdir. Çünkü onların mantık külliyyatı da Aristoteles'in mantık külliyyatından hareketle oluşmuştur. Süryaniler, Aristoteles'in mantık eserlerini hem Süryaniceye hem de Arapçaya çevirmenin yanı sıra bunlara dair özgün eserler de yazmışlardır. Ama ne yazık ki onların ortaya koyduğu bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Süryaniler mantık eserlerini Grekçeden Süryaniceye ve Arapçaya çevirmekle Müslüman âlimlere hocalık yapmışlardır. Çünkü Müslüman âlimler Grek mantık ve felsefesini Süryanilerden öğrenmişlerdir. İslam'ın yayılması ile birlikte Süryani âlimler İslam dünyasında çalışmalarına devam edip birçok Müslüman âlimin yetişmesini sağlamışlardır. Bunların en bariz örneklerinden biri muallimu's-sani olarak kabul edilen meşhur filozof Fârâbî'dir.

Çalışmamızda mantık çalışmaları yapmış sınırlı sayıda Süryani bilginlere yer vermek durumunda kaldık. Yer vermeyi düşündüğümüz halde yer vermediğimiz birçok Süryani mantıkçı bulunmaktadır. Teodor Ebu Kurra, Abdullah b. Naima el-Humsi, Sabit b. Kurra, Ebu Yahya el-Mervezi, Yakup el-Ruhâvî (Edessa'lı Jaques), Paulus-oğlu-David bunlardan bazılarıdır.

Son söz olarak ifade edelim ki Süryani mantıkçılar, bu makaleye hatta makalelere sığamayacak kadar fazladır. Bu nedenle Süryani mantıkçıların gerek her biri gerekse yüzyıllara göre çalışmaları hakkında yüksek lisans ve doktora tezleri gibi müstakil çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Bilen, O. (2001). Mantık ile gramer ilişkisi üzerine iki görüş. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi*. Sayı XIII-XIV.
- Çapak, İ. (2011). *Porphyrios ve İbn Sina mantığında tümeller*. Ankara: Elis Yayınları.
- Çapak, İ. (2004). İslam dünyasındaki ilk mantık çalışmalarına genel bakış. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 9.
- Çetinkaya, B. A. (2006). İslam felsefesinin ilk inşacıları Urfalı ve Harranlı mütercimler. *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*. Konya: Şelale Matbaası.
- Doru, N. (2005). Süryanilerde felsefe akademileri. *Süryanilik ve Süryaniler II* (Haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli). Ankara: Orient Yayınları.
- Doru, N. (2005). Süryani filozofların İslam felsefesine katkıları. *Süryanilik ve Süryaniler II* (Haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli). Ankara: Orient Yayınları.
- Doru, N. (2007). *Doğu'da Batı'ya köprü Süryaniler felsefe ve çeviri geleneği*. Ankara: Dip Not Yayınları.
- Hayes, E. R. (2005). *Doğu - Batı Asur/Süryanilerin kurduğu Urfa Akademis* (Çev., Yaşar Günenç). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Efrem İsa Yusif (2007). *Mezopotamya'nın bilim öncüleri Süryani tercüman ve filozoflar* (Çev. Mustafa Arslan). İstanbul: Doz Basım Yayın.
- Fârâbî. (1990). *İhsa'ül-Ulu* (Çev. Ahmet Ateş). İstanbul: MEB.
- Gutas, Dimitri (2003). *Yunanca düşünce Arapça kültür* (Çev. Lütfü Şimşek). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İbn Ebi Useybia (Trhs.). *Uyûnu'l-enba' fî tabakâti'l-etibbâ*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât.
- Kayacık, A. (2010). Mantık tarihinden bir sayfa: Yahya b. Adi. *İslami İlimler Dergisi*. Yıl: 5. Sayı: 2.
- Keklik, N. (1969). *İslam mantık tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Nicholas, Rescher (1964). *The development of Arabic logic*. London: University of Pittsburgh Press.
- Öner, N. (1986). *Klasik mantık*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Özpilavcı, F. (2009). Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge şerhi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 19.
- Porphyrios (1986). *Isagoge* (çev. Betül Çotuksöken). İstanbul: Remzi Kitapevi
- Ülken, H. Ziya (1997). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.